

**მარინა ღაქრისტოფორო (აგშ)
გაღონა ჩაგველიანი (საქართველო)**

**„ღა, თქვენს მიკროავტობუსს კარგი მგზავრები ჰყავდას“:
სვანეთის „გულამ გაბრიელის“ დღესასწაულის
ლოცვები, სიმღერები და რიტუალები**

წინასიტყვაობა

წინამდებარე სტატია ეძღვნება „გულამ გაბრიელის“ დღესასწაულს, რომელიც აღინიშნება საქართველოში, კერძოდ, ზემო სვანეთში. ეს არის დღესასწაული მთავარანგელოზ გაბრიელის სახელობის ტაძრისა, რომელიც მესტიის მუნიციპალიტეტის ბეჩოს თემის ერთ-ერთ სოფელში – გულში მდებარეობს (აქედან მომდინარეობს მისი სვანური სახელიც – „გულამ გაბრიელ“, ქართულად „გულის გაბრიელი“) უშბის მთის ძირში. ისევე როგორც სვანური დღესასწაულების, სიმღერებისა და რიტუალების უმრავლესობის საწყისები, „გულამ გაბრიელის“ ძირებიც, სავარაუდოდ, წინაქრისტიანულია, მასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები კი მიეკუთვნება იმ პლასტს, რომელსაც წერედიანი, ტუიტი და ბუხრაშვილი (შემდგომში წებ) „ხალხურ ქრისტიანობას“ უწოდებენ (2018: 49).

კონკრეტულად ამ დღესასწაულისადმი მიძღვნილი საარქივო თუ თანამედროვე მასალა, ძალიან მწირია. შევეცდებით წინამდებარე ნაშრომით შევაგვოთ ეს დანაკლისი.¹ სტატიის მიზანია დავხატოთ ისტორიული და თანამედროვე წეს-ჩვეულებების ფართო სურათი ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ კონტექსტში და წარმოგიდგინოთ ჩვენი 2021 წლის სავლელ დაკვირვებების მოკლე ანალიზი.

„გულის გაბრიელის“ ტაძარი

გულის გაბრიელ მთავარანგელოზის ტაძარი, თავისი უნიკალური მოხატულობით, XI საუკუნისაა. ისევე როგორც მთელ საქართველოში, სვანეთშიც ტაძრებს ადგილების სახელებს არქმევდნენ (მაგ.: გულის გაბრიელი, თანლილის მთავარანგელოზი, მხერის მთავარანგელოზი, უშგულის ლამარია და ა.შ.). თუმცა, სვანეთში ეს გაცილებით მაღალ ხარისხშია აყვანილი და ამა თუ იმ ადგილზე მდგარი ტაძრების გასულიერება-გაადამიანურება ხდება. ამას მოწმობს თქმულებები და ლეგენდები, რომლებშიც ტაძრებს ისეთივე დამოკიდებულება და „ურთიერთობა“ აქვთ ერთმანეთთან, როგორც ცოცხალ ადამიანებს.²

1935 წელს ეთნოგრაფ ევდოკია კოჟენიკოვას ჩაუწერია ასეთი ლეგენდა „გულის გაბრიელზე“: „გულის გაბრიელი და მიქაელ მთავარანგელოზი ძმები ყოფილან. ერთხელ მლოცველს მისთვის ცხვარი შეუწირავს. „გულის გაბრიელს“ დაუმალავს ძმისთვის ცხვრის თავი და საკუთრად დაუტოვებია. მიქაელ მთავარანგელოზი მიუხვდა ძმას და შეუძახა: ჰე გაბრიელ! შენ იყავი აწი ყველა არეული ტვინის დამლაგებელი და შენი სახელი ერქვას იმ ცუდ ზნეს, რაც ადამიანს ტვინს აურევსო“.

¹ წყაროები სვანური მითოლოგიისა და რიტუალების შესახებ, ასევე, მოსაზრებები ე.წ. „ხალხური ქრისტიანობის“ შესახებ, რაც, უდავოდ, სასარგებლო იქნება შედარებითი შესწავლისა და უფრო ღრმა ანალიზისათვის მომავალში, თავმოყრილია შემდეგ ნაშრომებში: შარაშიძე (1968), ჩართოლანი (1961), ფორცხელანი (1999), წერედიანი (2005), ტუიტი (2006, 2004), მუჟანაძე (2018) და სხვ.

² ამ მხრივ, საინტერესოა ლეგენდა მხერის მთავარანგელოზის ტაძარზე, რომელმაც, ღენაშთან (იონა წინასწარმეტყველის ტაძარი) შეჯიბრის შედეგად მოიპოვა ადგილი მხერის მთაზე. აღნიშნული ლეგენდა 80 წლის ფიადორ წერედიანისგანაა ჩაწერილი და საარქივო მასალებითაც დასტურდება.

მართლაც, „გულის გაბრიელს“ განსაკუთრებით ავედრებენ ეპილეფსიურ და ფსიქიკურად დაავადებულ ადამიანებს.

გულის გაბრიელ მთავარანგელოზის ტაძრის მეკლიტული ოდითგანვე გოშუანის გვარი ყოფილა და მას ევალება დღეობის მასპინძლობა დღესაც.

რიტუალები და წეს-ჩვეულებები

სვანეთში კვირის თითოეულ დღეს საკრალურ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ და ცალკეული ღვთაებებისა თუ წმინდანების სახელებს უკავშირებდნენ, რაც თითქმის ყველა ეთნოგრაფიული თუ ისტორიული ცნობით დასტურდება. ამ საკითხის განხილვას საგანგებო ყურადღება ეთმობა ნ. წერედიანის სადისერტაციო ნაშრომში, რომელშიც დეტალურადაა აღწერილი თითოეული ღვთაებისა (წმინდანის) და მასთან დაკავშირებული კვირის დღის ფუნქცია და მნიშვნელობა (წერედიანი, 2004: 234–239) (სურ. 1). „გულის მთავარანგელოზის“ დღედ სვანები სამშაბათს მიიჩნევენ, მისი დღესასწაული კი წელიწადში სამჯერ – კვირაცხოვლობის (სვანურად „უფლიშის“ ან „ხოშა თანაფის“) მომდევნო სამ სამშაბათს აღინიშნება ბეჩოს თემის სოფელ გულში (ნიჟარაძე, 62 :1962).

დღესასწაულზე ტაძარში მხოლოდ მამაკაცები დაიშვებიან. ლოცვა იწყება დილიდან; ტაძარში დგას 3 ან 5 მლოცველი მამაკაცი, რომლებიც ერთდროულად იწყებენ ლოცვას და ერთადვე ამთავრებენ. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა მათგანი სხვადასხვა ტექსტს ამბობს, ლოცვა სრულიად ჰარმონიულად ჟღერს (სურ. 2). შესაძლოა, ასეთი ლოცვა ყოფილიყო გალობის პირველწყარო. ეკლესიაში რიტუალის დასრულების შემდეგ, პროცესია სპეციალური საგალობლის მღერით გარეთ გამოდის. ბოლოს გამოსულ მამაკაცს ხელში რახით (ადგილობრივი ძლიერი ალკოჰოლური სასმელი) სავსე თასი უჭირავს. გალობით ტაძრის ირგვლივ შემოვლის შემდეგ, რიტუალის ყველა მონაწილე რახის თითო ყლუპს შესვამს. შემდეგ იწყება ფერხული და ცეკვა-თამაში.

როგორც წესი, შესაწირ საქონელს ტაძარში ან მის შემოგარენში არ კლავენ. სამკვეთლოში შესაბამის ლოცვას აღავლენენ, ზვარაკს შუბლზე სანთელს მიუთებენ, შემდეგ სამჯერ ძალიან სწრაფად დაატრიალებენ და თან ავადმყოფის სახელს იმეორებენ. ცნობილია, რომ სვანეთში როცა ვინმეს ეპილეფსია ემართებოდა, მას საკუთარი სახელით არ მიმართავდნენ. მაგალითად, თუ ეპილეფსიით დაავადებულს გიორგი ერქვა, მას გამოსაფხიზლებლად შესძახებდნენ: „გაბრიელ, გონს მოდი!“.

გადმოცემა, რომელიც „გულის გაბრიელს“, როგორც მკურნალს ახასიათებს, 2012 წელს გაგვიზიარა ლატალის სოფელ ივხის მცხოვრებმა 85 წლის დივო გვიჩიანმა: „აქ, ძირითადად, ვისაც „მაითა მაზიგ“ (თავის ტკივილი და სულიერი აშლილობა) აწუხებს, ისინი მოდიან. დიდება მის სახელს. გულში ზემოთ 2 კილომეტრი უნდა იარო, ძალიან დიდი აღმართი და ცუდი გზაა. ჩემი ძმა გვყავდა შარშან – თენგიზს ჰქონდა პრობლემები. სანამ ახვალ არყის ხის ტოტებისგან საბელი უნდა გააკეთო და ყელზე შეაბა ავადმყოფს, მერე ამ საბელს ხელს მოჰკიდებს მისი პატრონი და ასე აიყვანს ზემოთ. ეს საბელი ეკლესიის შესასვლელში „ლადაბში“ (სამკვეთლო)³ უნდა მოხსნან და დატოვონ. თუ ავადმყოფი არ აირია, მაშინ ხელახლა უნდა ამოიყვანო. თუ აირია და დუჟი მოერიო, ან რამე სიგიჟე გამოავლინა, მაშინ დიდება გულის

³ როგორც წერედიანი, ტუიტი და ბუხრაშვილი აღნიშნავენ, „სვანური საეკლესიო არქიტექტურის ერთ-ერთი განსაკუთრებული თავისებურებაა ტაძარზე ერთი ან რამდენიმე დამატებითი ოთახის მიშენება, რომელთაგან გვერდითი ფრთის ერთ-ერთი ოთახი გამოიყენება სამზარეულოდ, სადაც ქალები დღემდე აცხობენ შესაწირ ნალოც პურებს“ (50 :2018).

გაბრიელს, უნდა შესწირო საკლავი. სამკვეთლოში დატოვებული საბელით შეწვავენ გულ-ღვიძლს და ავადმყოფს ეშველება. იმ დღეს უამრავი საკლავი იკვლება, სავსეა იქაურობა და უკან არაფერი მოაქვთ. მე არ მინახავს შიგნით, კარგი მოხატულიაო, მაგრამ ქალებს არ უშვებენ. თენგიზს ამის მერე არაფერი ანუხებს. დიდება გულის გაბრიელს“ (ჩაინერა მ. ჩამგელიანმა).

საველე დაკვირვებები

როცა გულში დღესასწაულზე დასასწრებად ჩავედით, ლოცვა უკვე დაწყებული იყო. ჩვენ შერეულ ჯგუფს წარმოვადგენდით, რომელიც აერთიანებდა სვანებს, საქართველოს სხვადასხვა კუთხის წარმომადგენლებს და უცხოელებს. ყველა ჩვენგანი ხალხური სიმღერით იყო დაინტერესებული. საკმაოდ მძიმე საგზაო პირობებისა და, განსაკუთრებით, ბოლო ციკაბო აღმართის გამო, ხალხის უმრავლესობა ამ გზას ფეხით გადის. ბეროს პეიზაჟი, საიდანაც იშლება ერთ-ერთი საუკეთესო ხედი უშბაზე, გასაოცარია, განსაკუთრებით, თბილ და ნათელ დღეს, როგორცაა დაემთხვა ჩვენი მოგზაურობა (სურ. 3).

წინასაღამოს ჩამგელიანების ოჯახის ქალებმა (სოფელი ლახუშდიდან), თითოეულ ჩვენგანს გამოუცხვეს ნალოცი პურები („ლემზირები“), რომლებიც ჩვენ მეორე დღეს გულის მთავარანგელოზის ტაძრის შიგნით მყოფ მამაკაცებს გადავეცით, რომ დაველოცეთ. რამდენადაც ტაძარში მხოლოდ კაცები დაიშვებოდნენ, ჩვენ (სტატიის ავტორები) გარეთ ვიდექით. როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, სვანთა რიტუალურ სივრცეში დადგენილია როგორც მამაკაცთა, ისე ქალთა ტერიტორიები, თუმცა, ქალთა მოძრაობის საზღვრებს კერძო შიდა სივრცესა და რიტუალურ გარე სივრცეს შორის, თემი ადგენს“ (ნტბ, 2018: 62). ჩვენ შემთხვევაში, სვანი ქალები ჩვენი ჯგუფიდან ამზადებდნენ ლემზირებს, გადასცემდნენ მათ მლოცველ მამაკაცებს; შეეძლოთ მდგარიყვნენ რიტუალურ სივრცეში, მხოლოდ – ტაძრის გარეთ; ეკრძალებოდათ ტაძარში შესვლა და მონაწილეობა მსხვერპლშენიშვაში (სურ. 4). ჩვენი ჯგუფის წევრ მამაკაცებს კი, განურჩევლად წარმომავლობისა, მიეცათ ტაძარში შესვლის უფლება (მით უფრო, რომ მათ ჰქონდათ ჩამწერი აპარატურა, რაზეც წინასწარ გვექონდა შეთანხმება). მართალია, ჩვენ ქალები ბევრს ვერაფერს ვხედავდით, გვესმოდა განუწყვეტელი ლოცვები. ტაძარში მყოფი მამაკაცები ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად წარმოთქვამდნენ ლოცვებს, თუმცა, მათი ხმები არ ირეოდა ერთმანეთში და არ ქმნიდა კაკაფონიას, არამედ საოცრად ჰარმონიულად ჟღერდა და პატარა სამლოცველოს კედლებში ნამოგზაურები, მოგუდულად აღწევდა ჩვენამდე.⁴ ლოცვა უწყვეტად გრძელდებოდა, სანამ ხალხის ნაკადი მიედინებოდა ტაძრისაკენ და ნალოც პურებს აწვდიდა მლოცველებს. „ხოჩა პასაჟირალ“! („კარგი მგზავრები გყოლოდეს!“) – მოულოდნელად გავიგონეთ ტაძრიდან მამაკაცის ხმა, რომელმაც, როგორც ჩანს, მიკროავტობუსის მძღოლისაგან მიიღო შესაწირი. მლოცველმა მამაკაცებმა ჩვენც გვკითხეს სახელები და ილოცეს ყოველი ჩვენგანისთვისაც.

ლოცვის რიტუალის დასრულების შემდეგ დადგა ქეიფისა და ცეკვა-ფერხულის დრო. თავდაპირველად, მამაკაცებმა რახით დალოცეს სადღესასწაულო სუფრა და სანამ ჯერ კიდევ ტაძარში იმყოფებოდნენ, დაიწყეს სიმღერა „დიდებათა“ („დიდება მთავარანგელოზებს“), რომლის თანხლებით სათითაოდ გამოდიოდნენ ტაძრიდან ხელიხელ ჩაკიდებულები. ბოლოს გამოსულს ხელში რახით სავსე თასი ეჭირა, რომლიდანაც მოგვიანებით ყველას შეასვა თითო ყლუპი (სურ. 5).

⁴ ჩვეულებრივ, ლოცვითი ფორმულები მოიცავს ტექსტს: „დიდაბ აჯხად“ – „დიდება შენდა“ ან „დიდაბი ლეხედ“ – „დიდების მოსვლა“ (იხ. ასევე ნტბ, 2018)

კაცებმა ფერხულით შემოუარეს ტაძარს და გავიდნენ მინდორზე, სადაც უკვე გაშლილი იყო სუფრა და უნდა გაგრძელებულიყო ქეიფი. დანარჩენი ხალხი, ვინც არ ყოფილა ტაძარში და უკვე ილხენდა, შეუერთდა ფერხულს. ამის შემდეგ იმღერეს „ჰარირა“, საზეიმო საცეკვაო სიმღერა, რომელიც სვანეთში ცნობილია როგორც „ლიშლადანი“⁵ (სურ. 6). მართალია, მუსიკალურად ეს სიმღერა „ჰარირას“ სხვა ვარიანტებს ჰგავდა, ტექსტი საგანგებოდ ამ დღესასწაულისთვის იყო შერჩეული: „დაე, გულის მთავარანგელოზმა გაბრიელმა დაგვლოცოს დღეს ყველა აქ მყოფი!“⁶ სიმღერისა და ტაშის გააქტიურებასთან ერთად რამდენიმე ხანში შესული მამაკაცი შევიდა მომღერალთა ნახევარწრის შუაში და ცეკვა დაიწყო.

მთის ფერდობზე რამდენიმე მამაკაცი სამსხვერპლო ბატკანს ამზადებდა: ცხოველი ტაძართან მოიყვანეს, შუბლზე სანთელი მიაკრეს, სამჯერ დაატრიალეს და ისევ მთის ფერდობზე წაიყვანეს სამლოცველოსგან მოშორებით. მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივები საკმაოდ გაერთნენ სუფრაზე და საქეიფო განწყობაზე დადგნენ, ჩვენი – ეთნოგრაფებისა და ეთნომუსიკოლოგების ჯგუფის იქ ყოფნამ, კამერებითა და ხმის ჩამწერებით, უბიძგა მათ შეესრულებინათ კიდევ რამდენიმე სიმღერა. თუმცა, ვინც ტექსტიც გაიხსენა და მელოდიაც, ძირითადად, მოხუცები იყვნენ. შემდეგ მათ სთხოვეს სიმღერა ჩვენი ჯგუფის მომღერლებს, რაზეც თანხმობა მიიღეს. დაკლული ბატკანი უკვე ცეცხლზე იწვებოდა, სმა-ჭამა და, შიგადაშიგ, სიმღერა კი საათობით გაგრძელდა.

მსჯელობა და მოკლე ანალიზი

ლეგენდებით, ისტორიულ მონაცემებითა და თანამედროვე დაკვირვებებით ცხადი ხდება, რომ „გულის გაბრიელის“ დღესასწაული მნიშვნელოვანია ბეჩოელებისთვის, მაგრამ ისევე როგორც ბევრ ტრადიციულ დღესასწაულზე, არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელ მსოფლიოშიც, აქცენტი გადატანილია სმა-ჭამაზე და არა ისეთ ხალხურ ჩვეულებებზე, როგორებიცაა სიმღერა და ცეკვა. ეს უკანასკნელნი მნიშვნელოვანწილად სცენაზეა გადატანილი და აღიქმება როგორც „წარმოდგენა“ და არა როგორც „წეს-ჩვეულება“.⁷ ჩვენთან მოსაუბრეებმა აღნიშნეს, რომ ხშირად აღარ მღერიან, თუმცა, წამახალისებელ გარემოებებში მზად არიან ამისთვის. ამასთან, ლოცვის ტექსტი, რომლითაც მლოცველი კარგ მგზავრებს უსურვებს მიკროავტობუსის მძღოლს, ასევე, წყალობის გამოთხოვა ყოფილი პრობლემების მოსაგვარებლად ცხადყოფს რიტუალების მორგების ტენდენციას თანამედროვე სიტუაციებთან. უცხოების – არა ტურისტების, არამედ მკვლევრების – სტუმრობამ განაპირობა სიმღერებისა და ცეკვების დემონსტრირების მოთხოვნილება, რაც, შესაძლოა, კამერის ფაქტორმა განსაზღვრა – შემსრულებლებს იმედი ჰქონდათ, რომ მათ ჩანაწერს ტელევიზიით აჩვენებდნენ.

გარკვეულწილად შეიძლება ითქვას, რომ სვანური დღესასწაულების უმრავლესობა ინერციით აგრძელებს არსებობას, ზოგიერთი კი (მაგ.: ლიფანალი ამ ლიმპარი) პოპულარობას ინარჩუნებს არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ფართოდ შესწავლის საგანია, არამედ უცხოელთა ინტერესის გამოც. ხშირ შემთხვევაში

⁵ მსჯელობა სემანტიკურ და ასემანტიკურ ტექსტებზე სვანურ სიმღერებში, იხ. მჟავანაძე და ჩამგელიანი (2018, 2016).

⁶ გაბრელ ხუაი ლადი ლადალსუ გუაჰი, ნაი ამჩუ მერდე მარეს.

⁷ ეს ორი ცნება არ გამოირიყვას ერთმანეთს: აქ იგულისხმება, რომ წეს-ჩვეულება ხშირად იყინება და ინახება, მხოლოდ, როგორც წარმოდგენა, რამდენადაც ის გამოდის პრაქტიკის საზღვრიდან და დადგმითი ჩვენების სახეს იღებს.

სწორედ ეს განაპირობებს ამ რიტუალების რეკონსტრუირებას (კაგანოვა, :2021 103), ან გადაეცევა „სპექტაკლად ტურისტებისთვის“, რომელიც აღწერილი აქვთ წერედიანს, ტუიტსა და ბუხრაშვილს (წტბ, 2018: 63). საქართველოს დამოუკიდებლობასთან ერთად ორთოდოქსული ეკლესიის აღდგენამ, ასევე, სვანეთის ტურისტულ ზონად გამოცხადებამ და მის განვითარებაში ინვესტიციების ჩადებამ, გავლენა იქონია აქაურ რიტუალებსა და მათ შენარჩუნებაზეც. ამ ფაქტს დასახელებული მკვლევრებიც აღნიშნავენ, განსაკუთრებით, დღესასწაულებთან დაკავშირებით. მათი სიტყვებით: „რიტუალების ადგილობრივი აღმსრულებლები, რომლებმაც 1991 წლიდან კონტროლი მოიპოვეს ამ პროცესზე, 24 წლის შემდეგ პირდაპირი მნიშვნელობით გამოდევნილები აღმოჩნდნენ ტურისტული ჯგუფების მიერ, მაშინ როცა მართლმადიდებელი მღვდლები ღვთისმსახურებას ატარებდნენ ტაძრებში“ (წტბ, 2018: 63)⁸.

„გულის გაბრიელის“ დღესასწაული ერთ-ერთი იმათგანია, რომელიც ძველებურად კონტროლდება რიტუალების ადგილობრივი აღმსრულებლების მიერ, ტურისტებისა და ოფიციალური პირების გარეშე. ამას, რასაკვირველია, დადებითი მხარეც აქვს და პრობლემებიც ახლავს: ერთი მხრივ, რიტუალების აღსრულების პრაქტიკის გადაცემა მომავალი თაობისათვის ორგანული პროცესია, მეორე მხრივ კი, ამას მივყავართ სვანური სიმღერებისა და ცეკვების დავინყებასთან, რომლებიც ადრე რიტუალების განუყოფელი ნაწილი იყო. ამასთან, მემკვიდრეობის შენახვის დისკურსი, რაც უმნიშვნელოვანესია სვანეთისთვის და მისი სტატუსისთვის UNESCO-ს პროგრამაში (Applis, 2020), არსებით როლს ასრულებს ისეთი დღესასწაულების პოტენციურ მომავალში, როგორცაა გულის გაბრიელ მთავარანგელოზის სახელობის ტაძრის დღესასწაული⁹. როგორც ჩანს, ასე თუ ისე რაღაც უთუოდ მაინც დაიკარგება. საქმე მხოლოდ ისაა, ვინ წყვეტს, რა შეიძლება იყოს ეს.

თარგმნა მაკა ხარძიანმა

⁸ იხ. წერედიანი, ტუიტი, ბუხრაშვილი (63 :2018) სიტუაციის სრულად წარმოდგენისთვის. მეც განვიხილავ მსგავს ფენომენს ჩემს სადოქტორო დისერტაციაში. იხ. კაგანოვა (97 :2021–159).

⁹ ამ სტატიაში საკმარისად ვერ ჩავუღრმავდით კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნების პრობლემას. შესაძლოა, ამ თემის უფრო დეტალური დამუშავების პროცესში, მომავალში, აღნიშნული პრობლემაც მოვიცვათ. შესაბამისი კონტექსტი და ამუშავებული დისკურსი იხ. Bendix, Eggert, and Peselmann (2012); Bithell (2014) – ამ ნაშრომში კონკრეტულადაა განხილული ქართული მუსიკის აღორძინება; Coombe and Weiss (2015) Kirschenblatt-Gimblett (1995, 2004); Meskell (2018); Timothy and Boyd (2006); Tsitsishvili (2009) – რომელშიც განხილულია ქართული პოლიფონია და UNESCO-ს მემკვიდრეობის პროგრამა და სხვა.